

Koncilski paradoksi - velike nade i mali ishodi*

Željko Mardešić

Ovih smo zadnjih mjeseci bili gotovo obasuti vrlo različitim i često oprečnim razmišljanjima o Drugom vatikanskom koncilu. Tu dakako idu i sjećanja onih što su taj Koncil oduševljeno prihvatili, ali jednako i onih koji su mu se protivili, više ili manje otvoreno, u Crkvi i izvan nje. Nešto posve novo poslije svega nije baš lako tome nadodati, iako je uvijek moguće iznovice čitati znakove onodobnog i današnjeg vremena. Ovo je jedan takav mali prilog i iskorak.

Otud i dva jasno odvojena dijela u mojem izlaganju. U prvom ću se dijelu pokušati sjetiti svojih uspomena iz vremena Drugoga vatikanskog koncila. To dakako nije lako, jer pamćenje redovito odabiremo, pa zadržavamo samo nešto od njega, dok sve ostalo obično zaboravljamo. U drugom ću pak dijelu nastojati dati današnju prosudbu – nakon što je prošlo toliko godina novog iskustva – tog istog sjećanja na Drugi vatikanski koncil. Zato prvi dio nosi strogo osobne doživljaje, jer sjećanja ne mogu ni biti drukčija doli osobna. Nema, naime, neosobne memorije pojedinaca. Suprotno tome, drugi dio mojeg priopćenja koji se tiče sadašnje prosudbe tih nekadašnjih koncilskih sjećanja neće biti osobno obilježen, jer se promišljanje – ako želi ostati razumno i blisko istini – ne može izraziti drukčije nego neosobno i općenito. A jedno i drugo je nužno i neizostavno nesavršeno kao što je uostalom to i ljudski život. Samo Bog sve znade, čovjek tek djelimice ili malo naslućuje od tog znanja.

Sjećanje na Drugi vatikanski koncil

Svako sjećanje počinje s djetinjstvom, jer njega najdublje pamtimo. U mojem slučaju to je sjećanje počelo u Komiži na otoku Visu – okrenutu prema beskraju pučine i otvorenu prijetnjama morskog valovlja – u slikama što su ih ponovno oživjeli u svojim tekstovima R. Marinković, J. Fiamengo, J. Božanić i S. Karuza, vjerodostojni kroničari mojeg malog mjesta na kraju svijeta. Jedan od obveznih pratitelja tog života bilo je tadašnje tradicionalno

* Članak je nastao na temelju prethodnog predavanja održanog na Konferenciji s međunarodnim sudjelovanjem povodom proslave 40. obljetnice završetka Drugoga vatikanskog koncila. Konferencija je održana u Zagrebu 7. prosinca 2005. godine u organizaciji Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Ovo je vjerojatno posljednje otkriveni Mardešićev tekst koji se objavljuje postumno. No neki njegovi dijelovi u drukčijoj verziji izašli su u Mardešićevoj knjizi *Rascjep u svetome* (Zageb, KS, 2007).

kršćanstvo, nezaboravno u svojim običajima i prelijepo u svojim obredima. Majka mi je bila jako pobožna, a otac ne jer je mnogo radio, ali se tek poslije otkrilo koliko je prema svima nama u obitelji ostao uvijek dobar i zabrinut. Danas bi ga nazvali rahnerovskim anonimnim kršćaninom. Kao i sva ostala djeca rado sam se igrao oko crkve i oponašao svećenikove kretnje u obredima. Stoga smo u podrumu prigodice gradili male drvene oltariće i nosili liturgijsko ruho sakupljeno od starih odbačenih tkanina. Sve nam je tada bilo izvorom radosti i ništa nas nije rastuživalo u našoj naivnoj dječjoj religioznosti.

Kad sam negdje poslije Drugog svjetskog rata prešao na školovanje u Split prvi mi je vjeroučitelj bio tada mladi svećenik F. Franić koji će kasnije postati splitski nadbiskup i istaknuti koncilski sudionik. Dolaskom u Zagreb na studij 1952. godine sa skupinom katoličkih prijatelja često sam navraćao u Dubravu kod fra Tomislava Šagi-Bunića, tada asistenta na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i p. Mije Škvorca, propovjednika u isusovačkoj crkvi u Palmotićevoj ulici. To su bila sva moja učilišta i sve moje klauzure gdje sam dobio prve slabašne uvide i uvode u kršćanstvo. Koncil je bio još daleko, ali se osjećalo da nešto ozbiljno i dalekosežno u Crkvi vrije i zrije. Ili se barem to nama onda činilo. Osim tog okupljanja studenata unutar crkava i samostana, mladi vjernici su veći dio svojeg života provodili – kao i danas – u nekom posve određenom društvenom ozračju i političkoj zbiljnosti. A kakvo je ono tada bilo? Možemo ga nazvati »tvrdim komunizmom« iz prvog razdoblja koji je proizašao iz netom minulog rata, pa je težio učvršćenju pobjedničke vlasti i ideološkom opravdanju te vlasti. Učili smo tada pojednostavljene marksističke teorije u teško prihvatljivim obradama V. I. Lenjina i J. V. Staljina, pa i onda kada je došlo do raskida s moćnim Sovjetskim Savezom. Dapače, taj se teror mišljenja još više pojačao progonom informbirovaca i njihovim zatočeništvom na Golom otoku. Vjernost marksizmu dokazivala se njegovim očitim iskrivljavanjem i bezobzirnim korištenjem u političke svrhe. Nije u to isto doba drukčije postupao ni F. Franco s katolicizmom u Španjolskoj, premda je to išlo manje protiv duge tradicije i navika pobožnog kršćanskog puka.

U takvim neprilikama u nas kršćanstvo nije bilo samo vjera nego također i jedina preostala moguća alternativa lenjinističkom marksizmu i njegovoj državnoj prisili i to za one intelektualce koji se nisu uspjeli prilagoditi i ugraditi u postojeći društveni poredak komunizma. Zato mene i dio mojeg naraštaja – barem onaj koji je dolazio iz vjerničkih sredina – kršćanstvo nije u dubljem duhovnom smislu odveć zanimalo i privlačilo nego nam je ono tek dobro poslužilo da što bezopasnije izrazimo svoje dvostruko nezadovoljstvo. Prvo, nezadovoljstvo sa socijalističkim kolektivizmom, jer u njemu nismo našli zadovoljavajuće odgovore na naša sudbinska pitanja u traženju osobnog i zajedničkog smisla življenja na zemlji. Drugo, nezadovoljstvo s represivnim sustavom jednopartijskog političkog ustroja javnosti, jer u njemu nismo mogli naći dovoljno otvorenog prostora za naš mladenački osjećaj slobode i neovi-

snosti koji je u svakom čovjeku duboko usađen. Prvo nas je nezadovoljstvo – ono od ponižene mudrosti – dovelo do prihvaćanja skolastičke filozofije, ali bez kršćanstva u njoj. Drugo nas je pak nezadovoljstvo – ono od ponižene slobode – odvučlo u političku oporbu, ali bez evanđeoske duhovnosti i opraštajuće dobrote prema neprijatelju.

Najprije ću se zadržati na toj prvoj pobuni protiv intelektualne prinude komunističke ideologije koja je tada zaista bila na najnižoj razini svoje razločnosti i uvjerljivosti. Kao odgovor mi smo – ne kao stručnjaci nego mladi nadobudni studenti iz suprotnog tabora – izvukli iz skolastičke filozofije samo filozofiju, ne obazirući se na kršćanstvo u njoj nego želeći isključivo obezvrijediti vladajuću lenjinističku misao. Ukratko, nije nam bilo toliko do obrane kršćanstva koliko do kritike nepodnošljivo pojednostavljene protivničke ideologije. U potvrdu tome sjećam se da smo kao studenti negdje 1952. godine doslovce gutali jednu skolastičku knjigu koja je bila dostupna u golemom broju primjeraka – valjda nesmotrenošću vlasti – u dvama antikvarijatima u Zagrebu, jednom na Zrinjevcu, a drugom u Ilici. Radi se pobliže o knjizi svećenika i filozofa S. Zimmermanna *Filozofija i religija*, tiskanoj pred Drugi svjetski rat u izdanju Hrvatske katoličke mladeži u Zagrebu. U njoj se na više mjesta komunizam i marksizam podvrgavaju oštroj prosudbi i nepomirljivoj osudi, iako s današnjih vidika to djeluje prilično netočno i jednostrano. Ta se knjiga inače bavila ključnim epistemološkim pitanjem kako ga je I. Kant povijesno postavio klasičnoj skolastici: jesu li predmeti naše spoznaje zaista istinski spoznati predmeti ili je posrijedi mnogo složeniji postupak? Poznato je da je skolastika zastupala noetički realizam, odbijajući sve prigovore I. Kanta i cijele novovjekovne filozofije. O tome dakako ovdje nije riječ nego o otrežnjenju koje je došlo upravo iz toga područja. Pokazalo se, naime, da se skolastika i lenjinistički marksizam jedino i slažu u toj točki, što nas je sve – odlučne protivnike marksizma – zgranulo i prenerazilo. A sve je poteklo od jednog umnog slovenskog katoličkog filozofa J. Janžekovića koji je u prevedenom i objavljenom članku u franjevačkom časopisu *Dobri pastir* to nenadano otkrio i sjajno protumačio. Nešto će kasnije isusovac G. A. Wetter s papinskog sveučilišta Gregoriana istu temu opširno i dokumentirano raspraviti u poznatoj knjizi *Der dialektische Materialismus. Seine Geschichte, sein System in der Sowjetunion*, pokazavši kako lenjinistička teorija spoznaje i skolastički realizam zapravo završavaju s posve jednakim zaključcima. Dapače, on će na ljetnim danima praksisovske filozofske škole u Korčuli još jednom sve to ponoviti pred najprobranijim misliocima svjetske ljevičarske inteligencije, na što ovdje treba svakako podsjetiti.

Ta prevelika zaokupljenost lenjinističkim marksizmom i njegova kritika pod svaku cijenu postale su razlogom da nas ni Biblija nije odveć zanimala, premda smo nedjeljna čitanja pobožno slušali. Jer u otporu političkom komunizmu Sv. Pismo je moglo malo pomoći, posebice Novi zavjet koji nije davao

baš nikakvo opravdanje za bijesne oporbe i ideološka neslaganja. Oprostiti bližnjemu, ljubiti neprijatelja, biti dobar prema svakome, osjećati grešnost i malenost bile su oznake s kojima se vjernici nisu uspijevali suprotstaviti moćnom političkom sustavu komunizma i državne prisile. Između mirotvorstva izvornog kršćanstva i potrebe osporavanja društvenog okruženja produbio se teško premostiv rascjep. Naša je pretpostavljena jakost najednom postala slabost. Unatoč tome što nam je Stari zavjet mogao idealno poslužiti za stvaranje teologije oslobođenja ili čak teologije nacionalnog oslobođenja – koje će se tek mnogo kasnije pojaviti u Latinskoj Americi i u komunističkim zemljama – tada o tome nismo ni pomišljali jer ga zapravo uopće nismo poznavali. Malo je tko od nas imao u rukama prijevod Starog zavjeta od sarajevskog biskupa I. Šarića, a kamoli da ga je netko još čitao ili pomno proučavao. To su bile nedostupne spoznaje za nas studente. Stoga danas može zvučati nevjerovatno, ali je veliki dio mojeg naraštaja tek preko Drugog vatikanskog koncila došao do Biblije, a onda i teologije. Do tada smo se uzaludno koprcali u besplodnoj filozofskoj polemici, naivno misleći da neprijatelje možemo uvjeriti da su u krivu, a mi ostati samodostatno u pravu. Dobili smo nečuvenu svađu i neprekidnu prepirku u kojoj je kršćanstvo počelo polako slabiti u korist filozofije, ispod čega se dobro skrivala i sakrila oprečnost naših političkih opredjeljenja. Otud nas se u stanovitom smislu može smatrati i nazvati obraćenicima na biblijsko kršćanstvo pošto smo dugo bili masovni pretkoncilski katolici obiteljskih običaja i nacionalne tradicije. Štoviše, moglo bi se ustvrditi da je za moj naraštaj Drugi vatikanski koncil značio otkriće kršćanstva, a otkriće kršćanstva potvrdu Drugog vatikanskog koncila.

Na tome međutim nije ostalo. Um koji se razočarao u plitkost lenjinističke ponude susreo je posve istovjetna filozofska rješenja u svojoj skolastičkoj filozofiji, pa se nužno morao zatvoriti krug umjesto da izađe na pučinu. Srećom nam je u susret dolazio Drugi vatikanski koncil i osloboditeljsko kretanje pobunjene mladeži iz 1968. godine. Preko noći smo se promijenili i od političkih protivnika totalitarnog komunizma postali zajednički graditelji novog svijeta. Nije dakako ni taj komunizam mimoišla slična sudbina, jer bi u protivnom svaki međusobni dijalog bio unaprijed spriječen i neizvediv. Rezultati će se ubrzo osjetiti podjednako u hrvatskom društvu i njegovoj Crkvi. Drugi vatikanski koncil nas je potpuno razoružao u traženju intelektualnog dostojanstva naspram preuzetnog lenjinističkog marksizma kad nam je izrijekom naložio da s njegovim predstavnicima dijalogiziramo, a ne da ih više s visoka pobijamo. Da pritom nismo upoznavali ljudske vrijednosti Svetog pisma jedva bismo uspjeli prebroditi to popuštanje i približavanje bivših neprijatelja. No čini se da su primjeri ipak najviše pridonijeli otvaranju novih i obećavajućih obzorja. U tome je zacijelo tada prednjačio zajednički pothvat prevođenja Biblije u

izdanju Kršćanske sadašnjosti,¹ u čemu su sudjelovali ne samo teolozi i bibličari nego i pjesnici i jezikoslovci različitih uvjerenja. Bio je to prvi zajednički javni dijalog dobronamjernih ljudi u hrvatskom društvu koji je posvjedočio mogućnost intelektualnog suživljenja, a ne samo iščekivanja krajnjeg političkog obračuna. Neki će nezadovoljni s mojim tekstom reći da nije bilo tako, recimo dobrih prijatelja s kojima sam se onda družio. Pa naravno da nije, ali u njihovoj memoriji, nikako ne mojoj. A svatko od nas ima pravo na svoje sjećanje ako ono ne teži postati zamjena drugom i drugačijem pamćenju.

Toliko o prvom odgovoru vjernika na nametnuto poniženje ljudskog uma koje je završilo – kako smo vidjeli – prihvaćanjem vjerodostojnijeg i istinitijeg življenja svojeg kršćanstva. Drugi se pak odgovor kršćana odnosi na nametnuto poniženje ljudske slobode, što će se također okrenuti u korist njezina odgovornijeg ispunjenja. Sve se dakako ne bi uopće ni obrnulo da marksisti – kao i kršćani – nisu uložili golem napor u približavanju svojem izvornom učenju o slobodi, što bi ovdje sada trebalo nešto opširnije prikazati i razraditi.

Ono što je u pogledu slobode za kršćane bio Drugi vatikanski koncil, to će za dogmatske ljevičare postati veliki pokret studentske protukulture u zapadnjačkim modernim društvima. Jedno se bez drugog jednostavno ne može razumjeti, naravno samo u smislu sociološkog tumačenja povijesnih zbivanja, a ne njihova dubljeg teološkog domišljanja. Utjecaj se pak toga pokreta najprije osjetio u Srbiji gdje su mladi bili preduhitreni otkrićem vlastite predkomunističke socijaldemokratske prošlosti – od D. Tucovića pa dalje – najprije od strane znanstvenice L. Perović, a onda uobličene u umjereni politički liberalizam M. Nikezića, možda najoriginalnije osobnosti novije povijesti na našim uzavrelim balkanskim prostorima. Slično bi se moglo ponoviti za Sloveniju koja je predvođena časopisom *Mladina*, te filozofima D. Rupelom i T. Karmenaurom iskoračila mnogo ispred svih ostalih republika u staroj titovskoj Jugoslaviji. Zato glavni centri marksizma nisu bili u Beogradu ili Nišu – kako se danas krivo pretpostavlja – nego upravo u Zagrebu i Sarajevu, ali ne zadugo.

U vezi s tim nastupaju promjene u učenju službenog marksizma. Umjesto krutog lenjinizma – o kojem su sami njegovi pristalice počeli posprdno govoriti – dolazi do vraćanja na izvore. Bivši lenjinisti otkrivaju »mladog« K. Marxa, slično kao što su vjernici pronalazili biblijsko kršćanstvo. Matrica neofitskog oduševljenja je napadno slična, iako ideološki predznaci ostaju posve oprečni. Riječ je poblize o praksisovskom pokretu koji pokušava marksizam obraniti od njegovih ideoloških izobličenja i političkih zastranjenja. Tu lenjinizam i staljinizam daleko gore prolaze od kršćanstva i građanskog liberalizma. Nije slučajno da predvodnici toga obrata postaju R. Supek, povrat-

¹ Autor stvar malo pojednostavnjuje. Veliki prevodilački pothvat hrvatskog izdanja tzv. zagrebačke *Biblije Staroga i Novoga zavjeta* (urednici Jure Kaštelan, književnik i Bonaventura Duda, bibličar), 1. i 2. izdanje, krenuo je od izdavačke kuće Stvarnost (Zagreb, 1968, 1969), a sljedeća izdanja nastavlja Kršćanska sadašnjost (Zagreb, 1972. i dalje). *Nap. ur.*

nik s pariške Sorbone, i M. Kangrga, uvjereni hegelovac. Uz njih se skuplja i raste naraštaj mlađih darovitih i kritički raspoloženih filozofa školovanih u Sjedinjenim Američkim Državama i Europi. Demokracija im je ideal, iako univerzalni pojam ljevičarske revolucije ne gubi svoju poželjnost. Više se radi o ljevičarskom pokretu nego o marksizmu u užem smislu riječi. Sve se učestalije spominju »socijalizam s ljudskim licem« i njegovi humanistički izvori, a manje ustrajava na istočnim političkim ostvarenjima. U tom se sklopu marksizam prikazuje kao prvorazredna europska kulturološka činjenica, ne učinak seljačke pobune u feudalnoj Rusiji. Dapače, i opravdanje se samoupravljanja kao postupka odumiranja moćne i autoritarne države želi nadovezati na taj socijalizam probuđenog ljevičarstva, a ne na uvoz lenjinizma i staljinizma iz Sovjetskog Saveza. Otud brojni nesporednosti i osude marksističkih intelektualaca od strane vodstva pojedinih komunističkih partija u onodobnoj Europi, ali i u bivšoj Jugoslaviji gdje taj sukob nije bio baš nimalo bezazlen i površan. Kako su pak praksisovci u osudi nacionalizama ostali dosljedno nepopustljivi, u naše se dane potpuno zaboravlja na njihove oporbe službenoj komunističkoj ideologiji i državnoj represiji.

Ne treba čuditi da se tadašnji marksizam polako otvarao znanstvenim postignućima građanskog društva, što je logično proizlazilo iz njegove veće oslonjenosti na europsku filozofsku baštinu. Tu su prednjačili najviše sociolozi. Prvi marksistički sociolog u nas A. Fiamengo također je pariški student, a drugi, O. Mandić, je predratni građanski liberal i obraćenik na lenjinizam, a oba su jednako bili dobro upućeni u europske ateističke škole i ideološke pokrete svojeg vremena. No tek će E. Ćimić i S. Vrcan utemeljiti sociologiju religije na znanstvenim osnovama i istraženim podacima. Tu sam zanimljivu putanju mogao izbliza pratiti i djelatno u njoj sudjelovati jer su napetosti između nas ubrzano popuštale. Postali smo dobri prijatelji i ugodni sugovornici na brojnim znanstvenim skupovima i izvan njih, gdje smo zajedno učili snošljivost, dialog, ljudskost i otvorenost. Poslije su došli nešto mlađi i isto tako susretljivi i naobraženi sociolozi religije – Đ. Šušnjić, S. Zrinščak, P. Petrić, M. Kerševan, N. Dugandžija, D. B. Đorđević, I. Maštruko, N. Skledar i drugi – s kojima nas je povezala znanstvena ozbiljnost i nužnost susretanja. Pokazalo se da nismo bili ideologizirani bojovnici sa skrivenim političkim nakanama nego pristojni ljudi i tražitelji boljeg u sebi i oko sebe. Možda je bilo i drugačije, ali je meni u sjećanju ostalo samo ono najljepše što smo dostigli u tim danima punih nade i iščekivanja poslije završetka Drugog vatikanskog koncila i začetka velike ljevičarske utopije iz 1968. godine.

To zacijelo nije bilo sve što smo tada doživjeli. Za razliku od Srbije u Hrvatskoj se stvarao i stvorio nacionalni komunizam, a ne liberalni marksizam. S. Dabčević-Kučar, M. Tripalo, M. Veselica i H. Šošić, na crti su zahtjeva »čistih računa« međurepubličkih gospodarskih obveza istjerivali težnju naroda za većom ravnopravnošću ili čak za potpunom neovisnošću. O tome je J. Šentija

napisao jednu zaista dragocjenu knjigu svojih razgovora s M. Tripalom, koji je možda od svih hrvatskih političara otišao najdalje u demokratizaciji ljevičarstva, gdje je onda sloboda hrvatskog naroda postala sastavnim dijelom te demokratizacije, a ne obratno. Na balkanskim prostorima – kao po nekom pravilu – prividni gubitnici donose uvijek obilniji plod nego što su ih pobjednici uspijevali požnjeti. Ima tu i neke Božje pravde, premda posthumne.

O odnosima tog ljevičarskog Hrvatskog proljeća i studentskih nacionalnih pobuna ne bih mogao mnogo reći jer sam u svemu tome malo sudjelovao, premda je u splitskim katoličkim krugovima bilo dosta živo, dramatično i uzbudljivo tih dana. Jednu sam vezu držao preko J. Jurasa, M. Bradarića i B. Lukšića sa Zagrebom, dok su me o zbivanjima u Splitu podrobno obavještavali I. Škarić, J. Mužić i mnogi drugi. Na brojnim sam putovanjima u Zagrebu rado susretao studentske prvake i katoličke predvodnike, u čemu je posredovao nezaboravni I. Cvitanović, pokretač *Crkve u svijetu*. Ozračje je bilo jako euforično i polemično. Moram priznati da mi je u pamćenju malo toga ostalo živo nazočno, jer me političnost jednostavno nije zanimala, osim možda ranije u poslijeratnom razdoblju vladavine komunizma. Pratio sam, istina, ta zbivanja sa stanovitim zanimanjem i znatiželjom, ali više izvanjski kao da recimo gledam neku uzbudljivu športsku utakmicu ili filmski spektakl. Prvo mi je bilo kršćanstvo, a tek onda sve ostalo. Stoga nisam mogao izostati ondje gdje su kršćani ulazili s toliko gorljivosti, nade i iščekivanja, makar osjećao da to nije ono glavno, prvo i jedino što moram činiti.

Svejedno, Hrvatsko proljeće i katolički studentski pokret donosili su mnoge neočekivane novosti i vrijedna iznenađenja na kulturnom i religijskom području koje do tada nismo poznavali. To se prije svega odnosi na pojavu brojnih novih knjiga, časopisa i novina koje su na mnogo slobodniji i otvoreniji način raspravljali o političkim, društvenim i idejnim pitanjima. Za studente su pak veću ulogu igrale tribine u crkvama i na fakultetima, gdje je sve vrvjelo od hrabrih prijedloga i novih traženja. Sloboda je bila znak prepoznavanja i uvažavanja, a prošlost samo predmet otklona i zaborava. Teško se bilo othrvati tom obratu, koji nas je sa svih strana zahvaćao i zanosio. Sjećam se s kakvim sam ushitom čitao priloge S. Rendić i V. Bajsića u *Kritici* ili T. Vereša u *Hrvatskom kolu*. Na istom valu ni koncilaska obnova probuđenih katolika nije zaostala. U Zagrebu se ponovno pojavljuje stara *Bogoslovska smotra*, a u Splitu počinje izlaziti *Crkva u svijetu*. Novost su svakako zagrebački *Svesci* i isusovački *Obnovljeni život*, dok je *Marulić* svoje stranice otvorio mnogim zapostavljenim laicima iz kršćanskog podzemlja. Najprodornijim se svakako iskazao *Glas koncila* koji je prednjačio u otvorenosti i dijalogu s drugim i drugačijim. Po mnogim obilježjima to je ozračje bilo, dakle, upravo obrnuto od današnjega i teško predočivo mladim ljudima koji o tome u naše dane gotovo ništa ne znaju. Ili je pak nedavni rat bio toliko grozan da nas je sve stubokom promijenio, pa smo izgubili svako pamćenje i sjećanje na nedavnu prošlost.

Izgleda da su ipak najveći prinos u međusobnu približavanju i upoznavanju dali oni časopisi koji su se usudili objavljivati filozofe, znanstvenike, teologe i sociologe iz najrazličitijih škola, uvjerenja i ideoloških usmjerenja. U postkoncilskom dobu bila je to bez dvojbe *Encyclopaedia moderna* vođena I. Supekom, uglednim mirotvorcem i poznatim svjetskim fizičarom. Ostali su mi u pamćenju tekstovi Ž. Kustića, Lj. Rupčića i J. Turčinovića, ali jednako i mnogih pravoslavnih teologa. Uz njih su bili objavljivani osvjedočeni ljevičari i demokratski nastrojani mislioci. Na jednom mjestu – kao u netom spomenutom primjeru zagrebačke Biblije – na okupu su se odjednom našli ljudi vrlo različitih svjetonazora, koji su sad već počeli podnositi nekadašnje ideološke protivnike i ljute neprijatelje, stvarajući bratstvo novog pomirenja. U potvrdu tome podsjetit ću da su mnogi mladi katolici tada ulazili u partiju, a komunisti običavali posjećivati crkvene obrede, što je zaista bio sablažnjujući prizor za stariji naraštaj bojovnika svih predznaka i vrsta, a takvih ovdje nažalost nije nikad manjkalo. Neke dobre i stare teologe, koji su mi se povjeravali, Drugi vatikanski koncil je jamačno duboko potresao i stavio pred nesagledive teškoće i odluke. Nije im bilo lako preko noći početi drukčije misliti. U njihovu obranu ovdje treba nešto reći, a ne samo mlade hvaliti.

Na kraju bih htio posvjedočiti za još jedan vrijedan i značajan onodobni pothvat – slična sadržaja – ali koji je krenuo odozgo iz službenih crkvenih krugova, a sastojao se od osnivanja Tajništva za dijalog s onima koji ne vjeruju u okviru Biskupske konferencije Jugoslavije. Sjećam se prvih sastava jer sam od početka postao njegovim članom. Iz Slovenije su nam dolazili A. Stres, F. Rode, J. Juhant i F. Perko, iz Bosne i Hercegovine P. Žanić i I. Čavar, iz Rijeke M. Jurčević, iz Splita Š. Marasović, a iz Zagreba J. Čurić, T. Vereš i S. Ešeš. Bilo je to iznimno pametno i zabavno društvo prijatelja i dobrih znanaca. Razgovarali smo između sebe slobodno i bez zagriženosti, svjesni svoje odgovornosti i pozvanosti. Dapače, za nas je komunističko okruženje bilo više poticaj i izazov nego povod za uvećani prezir i netrpeljivost. Bili smo prije svega kršćani i stručnjaci, a tek onda ideolozi i političari. Prisjećam se kako je naše tajništvo cijelu jednu godinu posvetilo raspravi o mjestu religije u srednjoškolskim udžbenicima, dok je druga ostavljena za razgovor o razlikama između pojedinih marksističkih filozofa i sociologa u pogledu njihova shvaćanja kršćanstva. Dva puta nas je posjetio kardinal P. Poupard iz istoimenog Tajništva u Rimu i pažljivo slušao naša izvješća i prijedloge. Jednom smo pak upriličili susret katoličkih teologa i marksističkih stručnjaka za religiju u Zagrebu, kojem su pribivali visoki crkveni dostojanstvenici i predstavnici komunističke vlasti. Sve je bilo u znaku dijaloga, otvorenosti i razumijevanja. Čovjek da ne povjeruje vlastitim očima: je li to možda sve skupa san ili već java.

Nakon sloma Hrvatskog proljeća i prijelomnog sastanka u Karadordevu samo je na trenutak tijekom liberalizacije bio zaustavljen, ali ga ustvari više nitko nije mogao vratiti posve natrag u korito prošlosti. Daljnja su zbivanja to

na višestruki način potvrdila. Izborena se sloboda nije dala okovati u stare lance potpune ideološke poslušnosti. Svijet se nepovratno mijenjao, pa i onda kad su neki pomislili da ga mogu opet zarobiti. Tako je uvijek bilo i ostalo u ljudskoj povijesti. Pamtim da sam negdje 1985. poslao jedan tekst za splitski marksistički časopis *Pogledi*, gdje su zajedno s drugim priložima bili uvršteni zanimljivi članci o dometima i razmeđima koncilske obnove. Uz marksiste – B. Vuškovića, S. Vrcana, B. Rudeža, N. Ivankovića i I. Mlivončića – s kršćanske strane sudjelovali su biskup V. Grmič, V. Bajsić i J. Plačko, dok su pravoslavljem zastupali teolozi Č. Drašković i D. Kalezić. Nekako u isto doba smo mi u *Crkvi u svijetu* proširili dijalog s modernim društvom u najširem smislu riječi. Tada je počeo u našem časopisu objavljivati svoje priloge M. Volf, jedan od najpoznatijih teologa protestantskog kršćanstva u Sjedinjenim Američkim Državama, inače naše gore list, ali i mnogi drugi i brojni mlađi filozofi, teolozi, sociolozi, povjesničari i književnici.

Vrijeme je teklo sve brže i ubrzanije. Kao da je jučer završio Drugi vatikanski koncil i počela velika pobuna ljevičarske inteligencije protiv svih oblika idolatrije moći, novca i ideologija. Čarobna riječ koja je sve pokretala i nosila nas na krilima nade, uzbuđenja i iščekivanja bila je sloboda i oslobođenje od svega prošlog i postojećeg. Iz nas je zračila sreća i zadovoljstvo kao da smo već ušli u besklasno društvo ili kraljevstvo nebesko na zemlji, što se u mnogim plemenitim nastojanjima počelo nerijetko miješati i izjednačavati. Nije bilo važno kako se zove nego da što prije uđemo u to eshatološko i neotuđeno stanje savršenosti i neranjenosti vlastita bića... Nije onda čudo da je filozofski predvodnik cijelog tog pokreta postao H. Marcuse sa svojim erotičkim tumačenjem ljevičarske pobune i oslobođenja. Slijedila je smrt Tita, pojava *Solidarnosti* u Poljskoj, medijsko praćenje odlaska s političke scene rumunjskog diktatora N. Ceausescua i rušenje Berlinskog zida. Umjesto ulaska u Raj, započeo je pakao raspada komunizma i izbijanje strašnog rata na Balkanu. Scenariji i scenografije se naglo mijenjaju kao u dramama B. Brechta. Svjetla na pozornici se gase, svečanosti se prekidaju, glazba utihnjuje i sve počinje iz početka. Ekumenizam zamjenjuje neprijateljstvo, dijalog zamjenjuje mržnja, a razdoblje mira zamjenjuju sukobi i istrebljenja. Na kraju je potekla i krv među pomirenom djecom Božjom i sanjarima zemaljske Utopije...

Tu prestajem sa svojim sjećanjima, jer ne vidim što bih mogao još nadodati. Jedan se kozmički eon očito zatvorio, a novi tek započeo. Ljudi će o mojem naraštaju misliti različito. Ipak na stranu se mržnje nikad nisam svrstao, a ne pamtim da su to i moji prijatelji baš učinili. Za mučeništvo karizmu zacijelo nisam imao, a još manje za političnost. Zato sam Drugi vatikanski koncil dočekao kao oslobođenje, a dijalog kao mogućnost povećanja ljudskosti u svijetu. Drukčiji život ne bih prihvatio ponoviti kad bi mi se i nudio, jer i u ovom zapamćenom životu zlo nikome nisam želio. A to je valjda dovoljno.

Današnja prosudba sjećanja na Drugi vatikanski koncil

Pošto sam izložio svoja osobna sjećanja na Drugi vatikanski koncil i zbiivanja oko njega na redu je današnja prosudba tog istog sjećanja. Sigurno da su neki onodobni idejni i društveni procesi tek u naše doba postali mnogo vidljiviji i jasniji, što u početku nije bilo do kraja raspoznatljivo. Za potpuniju sliku trebalo bi još jednom pažljivo pročitati sve ono što je na katoličkoj i marksističkoj strani bilo objavljivano, ali sada poduzeto s vidika razvitka moderniteta i postmoderniteta koji su u međuvremenu otkrili svoje puno značenje i smisao. S druge pak strane različite su znanosti – osobito sociologija, psihologija, povijest i teologija – nevjerojatno uznapredovale, pa je mogućnost uvida danas mnogo veća i obuhvatnija nego što je to bila prije. Narasla su nam, dakle, razna znanja, iskustva, umijeća i osjećaj za lukave prevare svih vrsta ideologija. Zato se pamćenje i prosudba neće slagati, iako se mogu uvijek ponovno dopunjavati.

No, već na prvi pogled i bez obećanog istraživanja – što bi morali poduzeti mlađi znanstvenici – bit će zamjetljive neke očite varljivosti i prividi koje smo u našem zanesenom oduševljenju i naivnosti razvidno počinili. Tu u prvom redu mislim na neke naše krive procjene i ocjene društvenog stanja i idejnog utjecaja u postkoncilskom razdoblju. Gledano s današnjih vidika i kasnih raspleta izgleda da smo posve pogrešno smatrali da je prihvat poruka i pouka Drugog vatikanskog koncila – ali jednako i marksističkog uvjerenja – općenit i osjetno veći nego što je on u stvarnosti to zaista bio i ostao. To je donekle razumljivo kad se zna da su se vjernici, barem oni koncilskog nadahnuća, najviše između sebe poznavali i družili, a ne baš tako često vodili računa o prilikama u pučkom katolicizmu gdje je stanje bilo stoljećima nepromijenjeno. Do naroda i njihovih župnika nisu naime dosizale, a kamoli se ukorjenjivale koncilске novosti i elitistička oduševljenja. Tamo je vladao duh nepomičnog tradicionalizma i tihe prilagodljivosti na nove pomake, u isti mah društvene i crkvene. Negdje u to doba izbijanja prvih postkoncilskih kriza prisustvovao sam u Zadru žestokim prijeporima i svađama između naših teologa, a odmah tu iza brda imali smo potpuno drukčiji katolicizam i druge vjerničke probleme. Onda to nismo razgovijetno uočavali, dok nam se danas to čini po sebi razumljivim.

Prvi se zaključak dade ovako sažeti: tek je jedan uski i vrlo mali sloj vjernika – uglavnom teološki naobraženih i zauzetih gradskih svećenika i laika – prihvatio obnoviteljski duh Drugog vatikanskog koncila. Drugo je ostalo po starom. Štoviše, ni svi ga biskupi nisu do kraja usvojili, nego su to prije učinili iz poslušnosti, a manje iz uvjerenja. Otud mnoštvo nesporednosti i prijepora o čemu ću kasnije nešto podrobnije spomenuti. U stanovitom se smislu to isto može ponoviti za ljevičarske zanesenjake koji su se oštro protivili partijskom političkom vrhu, težeći uspostavi utopijskog nacrtu novog komunizma, lišenog

svih povijesnih zala i dotadašnjih zastranjenja u primjeni. Ono što upada u oči jest da su oba ta pokreta i pothvata hrabro pokušala vlastito uvjerenje ne samo drugima ponuditi nego u prvom redu protegnuti na sebe i sagledati svoje propuste i pogreške. Stoga uostalom nisu bili tako masovno prihvaćeni i nepodijeljeno dočekani kako se očekivalo. Mukotrpno se rađao novi stil življenja i mišljenja koji će tek u naše dane dobiti svoju punu potvrdu.

Poznato je da je Drugi vatikanski koncil ustrajavao na potrebi vođenja višestrukog dijaloga: s pravoslavljem, protestantizmom, židovstvom, muslimanstvom, hinduizmom, budizmom i drugim nekršćanskim religijama. Posebice su bili izdvojeni dijalozi s nevjernicima i suvremenim svijetom. Pretpostavka pak za odvijanje tih dijaloga jest uvođenje unutarcrkvenog dijaloga, jer kako razgovarati s drugima ako se mi katolici međusobno ne poznamo i ostajemo tuđincima. U hrvatskom društvu gdje je Katolička crkva bila apsolutno većinska neki su od nabrojanih dijaloga odmah otpočetak otpali. Najživlji su se svakako iskazali oni s marksističkim komunistima – odnosno nevjernicima – i pravoslavljem. Za politizirani i nedemokratski poredak kakav je tada vladao teško je reći da se u njemu ostvarivao modernitet. Prije je spadao u feudalizam o čemu sam tada otvoreno pisao. Drugo je pobunjeni ljevičarski marksizam koji je po mnogim svojim odlikama – kao misaoni sustav – spadao u postmodernitet. Zato je prihvatio psihoanalizu S. Freuda i kritiku građanskog društva F. Nietzschea. Manje se spominje da je također posjedovao sastojke starog i novog anarhizma.

Kad se danas osvrnemo na ta postkoncilna vremena lako uočavamo da je dijalog s nevjernicima u društvu bio prevladavajući u odnosu na sve druge spomenute dijaloge. Jedino mu se mogao staviti uz bok onaj s pravoslavljem. Premda je taj svoju životnost više dugovao tradiciji ekumenizma u nas nego novosti Drugog vatikanskog koncila, a možda je bio potican i političkim razlozima zajedničkog opiranja komunizmu, što je međutim teško vjerovati i još teže provjeriti. Ono što će pak ostati najdulje zapamćeno jest svakako dijalog s nevjernicima u hrvatskom društvu. Uz male stanke i zastoje taj će uspješni dijalog trajati više od dvadeset godina i polučiti zaista vrijedne rezultate, jamačno više nego u ijednoj drugoj zemlji u svijetu. Jer dok je tamo bio vođen u povoljnim demokratskim uvjetima popuštanja ideoloških sukoba i napestosti u nas je predstavljao stanoviti usamljeni čin, slobodno u odgovornosti i opasnosti odabran. Nitko od nas sudionika, naime, nije ostao bez ožiljaka i prijetnji, bilo od svojih ili tuđih udaraca, ali su to sitnice u usporedbi sa zbrojem učinaka. Jer ne samo što smo radili po izričitim željama Rima i naših biskupa, nego smo izvršavali prvu i najvažniju zapovijed evanđeoskog kršćanstva o ljubavi prema neprijatelju. Neki bi danas htjeli da nije bilo tako, a ja ipak svjedočim suprotno i ponosan sam na sve što smo tada uspjeli napraviti. Biti istodobno učinkovit u pragmatičnoj politici i kršćanstvu dobrote nije moguće, makar bi to mnogi željeli radi ukrašavanja vlastitih životopisa.

Tko danas bez predrasuda i hladne glave još jednom pročita tekstove koji su bili objavljeni u postkoncilskom dobu, taj će zacijelo ostati iznenađen otkrićem nečuvena iskrivljavanja i prešućivanja istine o kršćanstvu i marksizmu u nas. A bilo je upravo obrnuto od onoga kako se pokušava prikazati. Uzmite knjigu *Putovi dijaloga* od nadbiskupa F. Franića ili prelistajte prije spomenute časopise – crkvene i druge – pa ćete otkriti novi nepoznati svijet golemih napora i pokušaja da se stvari pokrenu naprijed prema boljem i pravednijem društvenom poretku. Što je sve to propalo i otišlo naopako nisu očito krivi oni što su plemenito sanjali nego neki drugi koji su zlo pripremali. Od neistine sama istina nikad ne može porasti. To je valjda svakome jasno, a posebno bi trebalo biti nama koji smo od laži toliko pretrpjeli u prošlosti. Ima, čini se, u mehanizmu žrtve – čitajte o tome u knjigama fra A. Vučkovića – nešto paradoksalno, što nas kršćane uvijek iznovice iznenađuje i ponižava.

No, vratimo se činjenicama. Na brojnim službenim putovanjima – uvijek i jedino na račun države – često sam duže svraćao u Zagreb i imao prilike razgovarati sa starim prijateljima oko Kršćanske sadašnjosti i *Svezaka*. S druge strane, u *Crkvi u svijetu* bili smo jako zauzeti u promicanju dijaloga s nevjerujućima, pa nam je to onda izgledao poglaviti zadatak i obveza. U tome se baš nismo ni u čemu razlikovali od Kršćanske sadašnjosti. Radili smo zajednički i u suglasju na posve istom poslu. Svejedno, nije nedostajalo nesporazuma i trzavica, osobito u kasnijim razdobljima naših međusobnih odnosa. Zato sam se naslušao razloga s obje strane. S današnjih vidika mi smo se zapravo natjecali tko će više i bolje razgovarati s marksistima. Stoga je taj dijalog jedini uspio i bio hvaljen u zemlji i inozemstvu. Čak su nas iz svijeta zvali da pred zapadnjačkim katolicima govorimo i pišemo o tom čudesnom skladu nekadašnjih ljutih političkih protivnika. Nisu izostale ni doktorske radnje i knjige. Neki su naši svećenici branili svoje teze na rimskoj Gregorijani o samoupravljanju i teologiji oslobođenja, što je ovdje bilo primano s pohvalama i podrškom. Otud naš drugi zaključak: u postkoncilskom razdoblju jedini uspješan dijalog bio je onaj vođen s nevjerujućima u hrvatskom društvu. Ostali su zakazali ili su brzo zaboravljeni.

Ipak, najmanje se razvijao dijalog kršćana unutar vlastite Crkve, što je naš treći susljedni zaključak. Kako se, dakle, uopće moglo dogoditi da razgovaramo s ne-vjernicima, a u isti mah zatvaramo razgovor između nas vjernika? Za tumačenje te pojave treba početi od početka. Sociolozi bi rekli da uzroke moramo tražiti u nedostatku demokratske baštine ili odveć krutog nasljeđa patrijarhalne autoritarnosti, što je zapreka svakom otvaranju i priznavanju vlastite krivnje u ponašanju. Politolozi bi pak tome nadodali pretpostavku da je slaba Crkva u snažnom okruženju komunizma bila izložena opasnosti da nestane, pa je nužno trebala razvijati mehanizme samoobrane, od kojih je prvi zbijanje redova, a drugi izbjegavanje teoloških razlika i unutarnjih svađa. U tom je smislu dopušteno onda ustvrditi da je novost Drugog vatikanskog

koncila bila teološki potpuno prihvatljiva ali za naše prilike prilično politički rizična.

Ta je mogućnost dvostruke optike – teološke i političke – umnožila nesporazume. Govorili smo isto, a mislili oprečno. Jedni su razmišljali na oporbu komunizmu, a drugi na obnovu kršćanstva u duhu Drugog vatikanskog koncila, što je međutim međusobno bilo nespojivo. Jer nakana Crkve, barem iz rimskih vidika, nije ni u kojem slučaju htjela biti rušenje političkog poretka socijalizma nego baš suprotno: uspostava dijaloga s vodećim ljudima u njemu. O padu Berlinskog zida nije tada nitko razuman ni sanjao, a kamoli mislio da do političkog obrata može uopće doći. Već samo slabljenje bojovnosti hladnog rata i ideoloških prepucavanja smatralo se napretkom, a nevjerovatno povećanje blagostanja uvjeravalo je kršćane u zapadnim zemljama da su na ispravnom putu. Tko pak niječe postojanje razvitka u trima taborima – demokratskom, vjerničkom, komunističkom – taj naravno ne može odustati od jednostranog i dualističkog pogleda na razdoblje od 1945. do 1990. godine. Uostalom, da nije bilo takvog usmjerenja do raspada komunizma ne bi nikad ni došlo ili tek mnogo kasnije, ali s više žrtava i štete. Naš je rat u svemu tome bio iznimka, a ne pravilo.

Spomenuti nesporazumi među katolicima jasno su se otkrivali u onodobnom tisku. Jedan dio je bio naklonjen političkoj polemici koja se skrivala ispod religijskog izričaja – više ili manje lukavo – dok je drugi dio otvoreno zagovarao dijalog s marksistima. Zato je onda bilo daleko više teološkog pluralizma nego što ga danas ima kad se dobiva dojam da smo se nekako prestrašili od novog svijeta koji se pred našim očima rađa, pa niti ne dospijevamo tom svijetu ponuditi spasenje nego ga neprestance osuđujemo. U naše je vrijeme to bilo sve drugačije i prepuno optimističkih slutnji ponovno pronađenog izvornog kršćanstva. Nije mi dakako namjera da prešutim dvojbe i pretjeranosti što ih je žestoka postkoncilska retorika u nas izazvala. Mnogi se spominju unutarcrkvenih slučajeva u Zadru, Rijeci, Zagrebu, ali i drugdje, o čemu se manje zna. Jedan je bivši svećenik čak napisao cijelu knjigu o tim dramatičnim zbivanjima. Nekima od njih sam pratio početak i završetak, pa mogu posvjedočiti da se to nije odvijalo bez teških lomova i gorkih tjeskobnih odluka. No ostavimo taj koloplet nekoj u budućnosti napisanoj crkvenoj povijesti, koja će povesti računa o svim činjenicama, a ne samo o onima što nam u ovom trenutku koriste i idu u prilog.

Iz svega proistječe da se u nas jedino dijalog s nevjernicima u društvu pokazao uspješnim, dok su svi ostali zakazali. Na osobit je način izostao dijalog s vjernicima u njihovoj Crkvi. Taj je potonji zapeo, onda se zapeo i zaoštrio, ali zapravo nije nikad do kraja dovršen. Stoga vjerujem da mnogo toga što nas danas tišti i pritišće u velikoj mjeri dolazi iz nedovršenosti dijaloga u Crkvi između nas vjernika. U tome napokon vidim svu važnost i

nepreskočivu suvremenost Drugog vatikanskog koncila, jer se on najprije kroz taj dijalog ostvaruje.

Otud na kraju – kao zaključak – moje dvostruko pitanje. Prvo pitanje glasi: ima li u nas kršćana još koncilskog dijaloga s nevjernicima izvan Crkve? Bez dvoumljenja i uobičajene diplomatske dvoznačnosti odgovaram da ga baš nigdje ne vidim oko sebe. Ipak, ne znam točno je li to zato jer nema uopće nevjernika – u što je teško povjerovati – ili je zbog svega što sam dosad rekao on posve zaboravljen i potisnut. Možda nam više jednostavno ne treba kao nekad ili se sramimo što smo razgovarali s nevjernicima. Drugo pitanje glasi: ima li u nas koncilskog dijaloga između vjernika unutar Crkve? Za razliku od prvog ovdje je odgovor nejasan jer se danas opaža doduše vrlo mnogo pokušaja stvaranja laičkih pokreta i vjerničkih skupina, ali je teško reći koliko je to dijalog, a koliko nešto treće i različito. Kad sve skupa gledam svjetovnim očima, moći i utjecaja nije mnogo, no bolje je tako, jer u kršćanstvu sve počinje od malenog i malog. Druga je opet stvar koliko moj naraštaj na odlasku u svemu o čemu sam govorio ima krivnje i odgovornosti. Možda više nego što mi stariji mislimo, ali i manje nego što nam mlađi predbacuju.

U svakom slučaju treba poželjeti da mladi vjernici u budućnosti budu manje opterećeni razlikama između svojeg sjećanja i kasnijeg razmišljanja o tom sjećanju od iskustava našeg starijeg naraštaja, koji je svejedno imao nesvakidašnju sreću da je dočeka velike novosti Drugoga vatikanskog koncila, što su kršćanstvo oslobodile od političkog sluganstva i ovisnosti o besplodnoj tradiciji. Time je kršćanstvo konačno postalo budućnost naše vjere, a ne njezina mrtva prošlost. Bilo bi jako pogubno ako bismo takav dalekosežni iskorak zaboravili i vratili se natrag u povijest. Najmanje, dakako, zbog nas i naših izbljedjelih uspomena nego jedino radi Crkve i njezine veće vjerodostojnosti.